Volume-4, Issue-12, Dec-2015 • ISSN No 2277 - 8160

Research Paper | Management

શિક્ષણ, સંશોધન અને જ્ઞાનનો પ્રચાર

Dr. Meena N. Pandya

Librarian HNSB College of Management. Studies, HMT

ABSTRACT

ix9` Aesmajno payo 0e iv&viv2alyo yg04l Aa ]mda kayR krtu AaVyu 0e Aa kayR ma3e s×o2n payano iv8y 0e pV tRan lq Aava j s×o2nna iv8y sa4es>Gn 0e *'Research'* no A4R pu: xo2vu A4va jua s×o2noma s2ara-v2ara krva Ae 4ay 0e Aa ]pra> Aa lqma>lqke)anna pCar-pSarna ma@ymonl p` 0`av3 krl 0e Aa lq iv·a4lRgRVyaQyataAo, s×o2ko tTaj smaj ma3e]pyogl 4xetel lqkne Aaxa 0e

KEYWORDS :

pStavna:

વિદ્યાર્થીગણના બૌદ્ધિક રીતે બહુવિધ વિકાસ અને તેમના દ્વારા વ્યક્તિ, સમાજ, દેશ અને વિશ્વનો ઉમદા રીતે ઉત્કર્ષ અદા કરે છે. સુબધ્ધ સુવિકાસ સાધવા સમુચિતતાસભર સુરક્ષિત જ્ઞાનનું વિકેન્દ્રિકરણ કરવું અતિ આવશ્યક છે. યુગોથી ઉચ્ચશિક્ષણાલય આ ઉમદા કાર્ય કરતું આવ્યું છે. શિક્ષણ દ્વારા જ્ઞાનનાં સમાર્જન દ્વારા પુનઃમૂલ્યાંકન કરીને તેને નવનિર્મિત નવીનતમ સ્વરૂપ આપવામાં આવે છે. મહાવિદ્યાલયમાં મહિમા મંડિત થઈને ઉચ્ચ શિક્ષણની પૂર્ણતા વિશ્વવિદ્યાલયમાં સંપન્ન થાય છે. વિશ્વવિદ્યાલય આ કાર્યને ગ્રંથાલયના સહકારથી સંગિન રીતે સાકાર કરે છે. આ કાર્યમાં ગ્રંથાલય પોતાનો સહયોગ મુખ્યત્વે ત્રણ પ્રકારે સંપન્ન કરાવવા સહાયરૂપ થાય છે. તે દ્વારા શિક્ષણ સાધના સફળ બનાવે છે. જે સમયે શિક્ષણાલયો સુલભ ન હતાં, માત્ર આશ્રમ સ્થાપીને જાતે શિક્ષણાલયનું સમુચિત કાર્ય કરતા હતા. પ્રવર્તમાનમાં પ્રસ્તુત કાર્યનું પૂર્તિ કાર્ય મુખ્યત્વે વિશ્વવિદ્યાલય કરે છે.

વિદ્વાન વિવેચક એચ.જે. વ્લીસ્ચેવરની માન્યતા મુજબ કે વિશ્વવિદ્યાલયના આ કાર્યનો તેના શિક્ષણ કાર્યની અંદર સમાવેશ કરી શકાય છે. તેને જુદું કાર્ય ગણવાની જરાય જરૂર નથી

(૧) શિક્ષણના માધ્યમથી જ્ઞાનનું વિકેન્દ્રિકરણ કરવું.
(૨) જ્ઞાનના વિચારોને ગ્રંથસ્થ અને બીજા માધ્યમોના રૂપમાં મુદ્રિત કરવા.
(૩) ઉપસ્થિત જ્ઞાનના વાહક વાચન સામગ્રીને ગ્રંથાલય અને સંગ્રહાલયોમાં સંગૃહિત કરીને સુરક્ષિત રાખવા.

ઉપરની વર્ણિત ત્રિવિધ પ્રક્રિયા દ્વારા જ્ઞાનનો સંગ્રહ, સંવર્ધન અને સંરક્ષણ કરવાની સમુચિત જવાબદારી વિશ્વવિદ્યાલય ગ્રંથાલયની છે.

શિક્ષણ :

વિશ્વવિદ્યાલયનું આ મૌલિક અને મહત્ત્વનું કાર્યુ વિદ્યાહિન કાર્ય છે. વિદ્યાર્થીગણના બૌદ્ધિક રીતે બહુવિધ વિકાસ અને તેમના દ્વારા વ્યક્તિ, સમાજ, દેશ અને વિશ્વનો ઉમદા રીતે ઉત્કર્ષ અદા કરે છે. સુબધ્ધ સુવિકાસ સાધવા સમુચિતતાસભર સુરક્ષિત જ્ઞાનનું વિકેન્દ્રિકરણ કરવું અતિ આવશ્યક છે. યુગોથી ઉચ્ચશિક્ષણાલય આ ઉમદા કાર્ય કરતું આવ્યું છે. શિક્ષણ દ્વારા જ્ઞાનનાં સમાર્જન દ્વારા પુનઃમૂલ્યાંકન કરીને તેને નવીનતમ સ્વરૂપ આપવામાં આવે છે. વિશ્વવિદ્યાલય આ કાર્યને ગ્રંથાલયના સહકારથી સંગિન રીતે સાકાર કરે છે. આ કાર્યમાં ગ્રંથાલય પોતાનો સહયોગ મુખ્યત્વે ત્રણ પ્રકારે સંપન્ન કરાવવા સહાયરૂપ થાય છે.

(૧) અભ્યાસ અને શિક્ષણ કાર્યને પરિપૂર્ણ કરવા માટે શિક્ષક અને વાંચકોને વાંચ્છિત વાચનસામગ્રી પૂરી પાડે છે. શિક્ષણ અને સંશોધનનું સંવર્ધન કરે છે.
(૨) ઉપભોક્તાઓને ગ્રંથાલયનું ઉમદા શિક્ષણ યથાસમયે આપે છે. વળી અસરકારક રીતે ગ્રંથાલયનો ઉપયોગ કરવા અંગે વિશેષ લાભ મેળવવા માટે સમુચિત શિક્ષણ આપે છે. ગ્રંથ-ાલય સંસ્કાર નવા-અજાણ ઉપભોક્તાને આપે છે.
(૩) નિશ્ચિત પાઠ્યક્રમથી આગળ વિદ્યાર્થીઓને વાકેફ કરવા માટે પર્યાપ્ત રીતે પ્રેરણા અને પ્રોત્સાહન પૂરું પડાય છે. તેના ઉમદા હેતુઓ અદા કરવા ઉચ્ચ શિક્ષણની સુવિધા સર્જતાં આનંદ અને સંતોષની અનુભૂતિ કરાવે છે.

સંશોધન :

સંશોધનને શાબ્દિક દૃષ્ટિએ શબ્દકોશના સહારે અવલોકતાં સંશોધન એટલે ઈીજીઢષ્ઢિર માં બે શબ્દોની સંધિ થયેલી છે. ઈી એટલે પુનઃ અને જીઢષ્ઢિર એટલે શોધવું. આમ, શાબ્દિક રીતે સંશોધન એટલે ફરીથી શોધવું. સંશોધન શબ્દને છૂટા પાડતા નીચે પ્રમાણે અર્થ થાય છે.

સં	-	સિધ્ધાંત	શો	-	શોધ
ન્	-	નિષ્ઠા	ધ	-	ધૈર્યયુક્ત
			ન	-	નિયુક્ત

જ્ઞાન વિશ્વમાં ખૂટતી કડીઓ ઉમેરાવા માટેના પ્રયત્નોમાં મૌખિક અને લેખિત માહિતી એ-કત્રિત કરવામાં આવે છે. આ એકત્રિત કરેલી માહિતીમાંથી બિનજરૂરી માહિતી દૂર કરાય છે. નવા ક્ષેત્રમાં તલસ્પર્શી તપાસ કરવા માટે ભેગી કરેલી માહિતીને વિવિધ રીતે શુધ્ધ અને પરિશુધ્ધ કરવી પડે છે. આ પ્રક્રિયાને શોધન તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. તેવી રીતે પરિશુધ્ધ કરવા માટેની પ્રક્રિયાને સંશોધન કહેવાય છે. આમ વૈજ્ઞાનિક પધ્ધતિ દ્વારા પ્રવર્તમાન જ્ઞાનમાં વૃધ્ધિ કરતું મૌલિક પ્રદાન એટલે 'સંશોધન'. વળી વિશિષ્ટ રીતે અવલોકીએ તો જ્ઞાનની શોધ, વિકાસ અને ચકાસણી માટેનું સાહસ એટલે સંશોધન.

૧ શબ્દકોષમાં જણાવ્યા મુજબ સંશોધનનો અર્થ "ઉદ્યમપૂર્ણ, ખંતીલી કે ચીવટાઈપૂર્ણ શોધ કે તપાસ, વૈજ્ઞાનિક શોધ અને હકીકતો કે તથ્યોને શોધવાનો અભ્યાસ".[૧]

૨ એડવાન્સ્ડ બર્નર્સ ડિક્ષનરી ઓફ કરન્ટ ને અવલોકીએ તો 'જ્ઞાનની કોઈપણ શાખામાં નવીન હકીકતોની ખોજ માટેની કાળજીપૂર્વકની શોધ અને તપાસ એટલે સંશોધન'.[૨]

૩ રેડમેન અને મોરી ના મત પ્રમાણે 'નવું જ્ઞાન મેળવવાનો પધ્ધતિસરનો પ્રયાસ એટલે સંશોધન'.[૩]

૪ પ્રો.ગોપાલ સંશોધનનો ખ્યાલ સમજાવતાં કહે છે 'વસ્તુલક્ષી અને ચકાસણીજન્ય પધ્ધતિઓ દ્વારા હકીકતો શોધવા માટેની, હકીકતો વચ્ચેનો સંબંધ શોધવા માટેની અને તેના આધારે સિધ્ધાંત કે નિયમો તારવવા માટેની વ્યવસ્થિત તપાસને સંશોધન કહેવાય.'[૪]

આમ, સંશોધન એ સામાજિક જીવનની ઘટનાઓ અને પ્રવાહોનું વૈજ્ઞાનિક વિશ્લેષણ કરવાની અને તેના આધારે સમાજજીવનને લગતા વૈજ્ઞાનિક ખ્યાલો અને સિધ્ધાંતોની સંરચના માટેની વૈજ્ઞાનિક પ્રવૃતિ છે. સંશોધન હંમેશા અમુક પ્રકારના ખાસ પ્રશ્નથી જ શરૂ થાય છે. આવા પ્રશ્નો સામાન્ય જિજ્ઞાસાથી માંડીને અત્યંત જટિલ સ્વરૂપના પણ હોઈ શકે છે.

વિશ્વવિદ્યાલયનું આ ` મહત્વનું તેજદાર કાર્ય છે. વિદ્યાર્થીગણને અહીં વ્યવહારિક રૂપમાં સંશોધન માટેનું પધ્ધતિસરનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. સંશોધનના મુખ્યત્વે પાંચ હેતુઓ અહીં જે પ્રેરક અને પ્રેરણારૂપ થાય છે.

(૧) જ્ઞાનની નવી ક્ષિતિજો ખોલીને શાખાઓ શોધવી.

(૨) અન્વેષણાત્મક અભિગમથી માનવીય ઉત્સુકતા અને આતુરતાને અતિ સંતુષ્ટ કરવી.

(૩) માનવીની ભૌતિક આવશ્યકતાઓ પૂરી કરવા માટે પ્રકૃતિના પેટાળમાં સંગ્રહાયેલ ગોપનિય ખનિજ સંપત્તિને શોધી કાઢવી.

(૪) વસ્તીવધારાના પ્રવાહને પહોંચી વળવા વધતી જતી જરૂરિયાત અને માંગની પરિપૂર્તિ કરવી, તે માટે નવી તેમજ યાંત્રિક વસ્તુઓનું નવું નિર્માણ કરવું.

(૫) વિશ્વવિદ્યાલયની જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનની સીમાઓ નિરંતર વધાર્યા કરવી. વળી સામાાજિક ક્રાંતિ, ઉત્ક્રાંતિ, સમૂળી ક્રાંતિ સર્જીને ભૌતિક વિશ્વની પૂર્ણતા પ્રદર્શિત કરે છે.

આવા ઉમદા ઉદ્દેશ્યોની પરિપૂર્તિ સુવ્યવસ્થિત સંશોધન દ્વારા જ શક્ય બને છે તેથી વિશ્વવિદ્યાલય, ઉચ્ચકક્ષાના ઉપભોક્તાઓને વિધવિધ વિષયોનું સતત શિક્ષણ આપે છે. ઉપભોક્તાઓને ઉમળકાભેર ઉપકારક થાય છે. પ્રત્યેક પ્રાધ્યાપકોને પોતાના વિષયમાં વિશિષ્ટકરણ કરવા માટે પ્રશિક્ષણ પૂરું પાડે છે. વિશ્વવિદ્યાલય સ્વદેશની સઘળી સંશોધન સંસ્થાઓનું સક્રિય કેન્દ્ર હોય છે. વિદ્વાન શિક્ષકો અને વૈજ્ઞાનિકો અહીં પાયાગત અને વિકાસાત્મક સંશોધન કરે છે. તેના દ્વારા સરકારી અને અન્ય સંસ્થાઓમાં પ્રયોગાત્મક સંશોધન કાર્યસાકાર થાય છે. તેમાં સંકળાયેલા વૈજ્ઞાનિકો માટે વિશ્વવિદ્યાલય મુખ્ય પ્રશિક્ષણ કેન્દ્ર અને માર્ગદર્શન સંસ્થા સંશોધનો દ્વારા સનાતન સત્યોનું નિષ્ઠાપૂર્વક નિવારણ કરવું.

શિક્ષણ અને જ્ઞાનનો પ્રચાર :

વિશ્વવિદ્યાલય એ શિક્ષણનું સર્વોચ્ચ સંકેન્દ્ર છે. આ દૃષ્ટિએ સમાજ પ્રત્યે તેની બહુ મોટી જવાબદારી અદા કરવાની રહે છે. વ્યક્તિ અને સમાજનું સમુચિત કલ્યાણ કરવા માટે બૌદ્ધિક દૃષ્ટિએ જે કાર્ય અન્ય શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ કરી રહી ના હોય અથવા કરી શકાતી ના હોય તે કાર્યની પ્રામાણિકપણે પરિપૂર્તિ કરવી. તે માટે સર્વોચ્ચ કેન્દ્ર હોવાને નાતે શીઘ્રતયા કાર્ય સંપન્ન કરવાની જવાબદારી વિશ્વવિદ્યાલયની રહે છે. તેથી આજે વિશ્વવિદ્યાલય તેના પરંપરાગત કાર્ય, શિક્ષણ અને સંશોધન ઉપરાંત સમાજના સઘળા સમૂહમાં શિક્ષણ તથા જ્ઞાનના પ્રચાર માટે અનેક કાર્યો કરે છે. તેમાં નીચે દર્શાવેલ કાર્યો પ્રતિષ્ઠિત લેખાવી શકાય છે. ગ્રંથાલયમાં અપનાવેલી સ્વયં સંચાલન પદ્ધતિ શિક્ષણને સાકાર કરાવે છે, તેના સુફળ સ્વરૂપે જ્ઞાનનો પ્રચાર અને પ્રસાર પર્યાપ્તપણે થાય છે

વ્યાખ્યાનનું આયોજન :

વિવિધ વિષયો પર પર્યાપ્ત પ્રકાશ પાડવાનું પ્રબુદ્ધતાનું પ્રદર્શીતીકરણ કાર્ય કરાય છે. સંબંધિત

વ્યક્તિઓ તેમાંથી સમયસર લાભ લઈ શકે તે માટે વિવિધ વિષયના વિદ્વાનોને તથા તજજ્ઞોને આમંત્રણ આપીને સમયાંતરે વ્યાખ્યાનોનું આયોજન કરવામાં આવે છે. આ વ્યાખ્યાન સાર્વજનિક હિતાર્થે સુલભ થતાં હોય છે. સમાજમાં સઘળા લોકો તેમાં ભાગ લઈ શકે છે. ઘેર બેઠાં જ્ઞાનની ગંગાનું અવતરણ થાય છે. અભ્યાસને ઉત્તેજન મળે છે.

પત્રવ્યવહાર અભ્યાસક્રમ :

પ્રૌઢ વ્યક્તિઓ તથા અન્ય લોકો કે જે નિયમિત વિદ્યાર્થી તરીકે વિશ્વવિદ્યાલયમાં પ્રવેશ મેળવીને આર્થિક સંકડામણને કારણે અધિક અભ્યાસ કરી શકતાં નથી. તેમની વધતી વય અને સુવિધાએને ધ્યાનમાં રાખીને વિશ્વવિદ્યાલય પત્રવ્યવહાર દ્વારા ઉચ્ચ શિક્ષણ આપે છે. સામાજિક કાર્યો સહિત ગૃહસ્થાશ્રમવાળા વિદ્યાભ્યાસ કરી શકે છે.

ગ્રીષ્મકાલીન અને પુનશ્ચર્યા અભ્યાસક્રમ યોજે છે :

આધુનિક ઉમદા પદ્ધતિઓ અને પ્રવિધિઓ દ્વારા શિક્ષકો તેમજ અન્ય વ્યવસાયિક લોકોને પ્રશિક્ષણ પૂરું પાડે છે. તે માટે સમયાંતરે ગ્રીષ્મકાલીન ઉમદા અભ્યાસક્રમોનું આયોજન વિશ્વવિદ્યાલય દ્વારા કરવામાં આવે છે. કર્મયોગી તાલિમ પામીને પોતાના જ્ઞાનને તરબતર રાખી શકાય છે. પરસ્પર વિદ્યતાનો વિનિમય અને ભાતૃભાવ વિકસે છે.

પ્રૌઢશિક્ષણ :

વિવિધ ઉદ્યોગ-ધંધા સાથે સંકળાયેલા અશિક્ષિત અથવા અર્ધશિક્ષિત પ્રૌઢોને પ્રશિક્ષણ અપાય છે. તેમના વ્યવસાય વિષયક સંબંધિત અદ્યતન બાબતોને આવરી લઈને અધિક જાણકારી આપવામાં આવે છે. શિક્ષિત પ્રૌઢોને તેમના કાર્યોથી વૈજ્ઞાનિક ઢબે વાકેફ કરાય છે. તે માટે દેશ-વિદેશનાં અનેક વિશ્વવિદ્યાલયોએ પોતાનાં કાર્યક્ષેત્રમાં આવતા સ્વતંત્ર પ્રૌઢશિક્ષણ વિભાગની સ્થાપના કરી છે. ભારતમાં રાજસ્થાન વિશ્વવિદ્યાલય, જયપુર વિશ્વવિદ્યાલય, મદ્રાસ વિશ્વવિદ્યાલય વિદેશોનાં વિકસીત દેશોએ આ દિશામાં અગ્રેસર છે. વિવિધ પ્રકારના શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો દ્વારા પ્રૌઢશિક્ષણ વિભાગ પોતાના ઉદ્દેશો પૂરા કરે છે. નિરક્ષર સાક્ષર બની શકે છે. પ્રૌઢ વયે પ્રાપ્ત થતા શિક્ષણને પ્રૌઢશિક્ષણ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

રેડિયો, વાર્તાલાપ તથા દૂરદર્શન કાર્યક્રમ :

વિદેશોમાં ખાસ કરીને અમેરિકામાં શિક્ષણ અને સમુચિત જ્ઞાનના પ્રચાર માટે વિશ્વવિદ્યાલયો આ માધ્યમોનો વિશેષ ઉપયોગ થાય છે. ભારતમાં યુનિવર્સિટી ગ્રાન્ટ કમિશન આ બાબતમાં અગ્રેસર છે. રેડિયો વાર્તાલાપમાં વિદ્વાનોને આવકારે છે. દૂરદર્શન દ્વારા બહુચર્ચિત બાબતોનું દીર્ઘદર્શન કરાવાય છે.

આ માધ્યમો દ્વારા ઉચ્ચ શિક્ષણ અને જ્ઞાનને સર્વજન માટે સુલભ બનાવીને વિશ્વવિદ્યાલયો સમાજના સાંસ્કૃતિક સ્તરને હંમેશા ઊંચું રાખે છે. આ દિશામાં દોરવણી આપનાર નેતાગીરીનું નિર્માણ કરે છે. ભારતના ભાવિ ઉમદા નાગરિકોનું નિર્માણ કરે છે. દૂરદર્શન દૂરંદેશિતાથી સમીપતા સર્જાય છે.

વ્યાખ્યા કે અર્થઘટન :

ઉમદા ઐતિહાસિક આલોચકોના અવલોકન અનુસાર શિક્ષણ, પ્રસાર અને વ્યાખ્યાના કાર્યોમાં સ્પષ્ટ અંતર રાખવું શક્ય નથી. એટલે કે મૌલિક, પાયાગત અને વિકાસાત્મક સંશોધન પરિણામોનો અસરકારક રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. તે માટે પુસ્તક અને લેખના સ્વરૂપમાં તેની વ્યાખ્યા અને સ્પષ્ટીકરણ કરવાનું કાર્ય પણ જરૂરી છે. આ રીતે બદલાતી જતી પરિસ્થિતિમાં જુનાં સિધ્ધાંતો અને માન્યતાઓનું પુનઃમૂલ્યાંકન કરાય છે. તેનો નવા નિવેષમાં નિર્દેશ કરાય છે. અર્થઘટન વિશ્વવિદ્યાલયના જે તે વિષયના વિશેષજ્ઞો જ કરી શકે છે. સામાજિક સમસ્યાઓનાં સમાધાન માટે જે તે વિષયના વિદ્વાનો કે વૈજ્ઞાનિકો સાથે સરકાર સાધે છે. અન્ય સંસ્થાઓ અર્થઘટન અને વિસ્તારાત્મક પરામર્શ કરે છે.

REFERENCES

(૧) દેસાઈ હરિભાઈ અને દેસાઈ કૃષ્ણકાંત, સંશોધન પધ્ધતિઓ અને પ્રવિધિઓ, અમદાવાદ : યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ૧૯૯૭ (૨) શાહ રિખવદાસ, સંશોધન આયોજન અને મૂલ્યાંકન, અમદાવાદ : ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ. (૩) શાહ કનુભાઈ, ગ્રંથાલય સેવાઓ, મુંબઈ પરિચય ટ્રસ્ટ, ૨૦૦૦. (૪) શાહ નિરવ, શાળા સંચાલન અને વ્યવસ્થા, અમદાવાદઃ નિરવ પ્રકાશન, ૨૦૦૭.